

Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 171-172, 347-349; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 210, 215, 230, 298, 352, 368; a.mlf., *Üsdü'l-gâbe* (Bennâ), V, 267, 302-303; İbn Hacer, *el-İşâbe*, III, 459-460; Muhammed b. Abdülbâkî ez-Zürkânî, *Şerhu'l-Mevâhib*, Kahire 1854, III, 408-409; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 140, 411; a.mlf., *el-Veşâ'îku's-siyâsiyye*, Beyrut 1403/1983, s. 144-148, 151-153; a.mlf., *H. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu* (trc. Mehmet Yazgan), İstanbul 1990, s. 83-101; Âbidin Sönmez, *Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Mektupları*, İstanbul 1984, s. 158-171; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtübü'l-idâriyye* (Özel), II, 260, 269, 275; III, 72; M. J. Kister, "al-Mundhir b. Sâwâ", *El²* (İng.), VII, 570-572.

AHMET ÖNKAL

MÜNZİRİ

(المنذري)

Ebü Muhammed Zekiyyüddin Abdülazîm b. Abdilka'vî b. Abdillâh el-Münzirî (ö. 656/1258)

Hadis hâfızı.

1 Şâban 581'de (28 Ekim 1185) Kahire'de (Fustat) doğdu. Ailesi aslen Suriyelidir. Babası oğlunu on yaşına girince hadis meclislerine götürerek hadis dinlemesini sağladı, bir yıl sonra babası ölünce de bu dersleri bırakmadı. Önceleri Hanbelî iken Şâfiî mezhebine mensup hocalardan Şâfiî fıkı okuyunca bu mezhebi tercih etti. İskenderiye, Harran, Ruha, Gazze, Dimaşk, Kudüs gibi ilim merkezlerine defalarca seyahat ederek ve Mısır'ın muhtelif şehirlerini dolaşarak âlimlerden ders aldı. Cemmâîlî, İbnü'l-Mufaddal, Ebû'l-Yümn el-Kindî, İbn Şâs, Muvaffakuddin İbn Kudâme, Fahrreddin İbn Teymiyye, Yâkût el-Hamevî, İbn Nukta, Bahâeddin İbn Şeddâd, İbnü'l-Fâriz, İbnü'l-Müstevfî, İbnü'l-Hâcib ve İbn Ebû'l-İsba' gibi âlimlerden faydalandı. Ayrıca kendileriyle görüşemediği Ruha, Halep, Musul, İrbil, Horasan, Hicaz ve Endülüslü 600 kadar muhaddis, fakih ve şairden eserlerini rivayet etmek üzere icâzet aldı. İcâzet aldığı hocaları arasında pek çok hanım bulunmaktaydı. 606'da (1210) hacctmek ve bazı âlimlerden faydalanmak üzere Hicaz'a gitti, aynı yıl Mısır'a dönerek hayatının önemli bir kısmını burada geçirdi. Yirmi yıl kadar hocalık yaptığı Kâmilîyye Dârülhadisi başta olmak üzere Sâlihîyye Medresesi ve Câmiu'z-Zâfirî'de ders verdi. Münzirî hadisi, hadis ilimlerini ve râvilerini çok iyi bilen bir muhaddis olduğundan Ebû'l-Berekât Abdurrahman b. Hasan ed-Dimyâtî, Ebû'l-Ganâim Müsâfir b. Ya'mur el-Cîzî ve Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdülvehhâb el-Küsî gibi hocaları; İbn Nukta, Ebû Abdullah Muham-

med b. Yûsuf el-Birzâlî gibi akranı; İbn Hallikân, İzzeddin Ahmed b. Muhammed el-Hüseynî, Ali b. Muhammed el-Yûnîni ve İbn Dakikül'îd gibi talebeleri de ondan faydalandı. Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî yıllarca onun derslerine devam etti; İzzeddin İbn Abdüsselâm da hadis meclislerinde bulunarak hadis rivayet etti. Münzirî, Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin *et-Tenbih*'ini on bir cilt halinde şerhederek fıkıh sahasındaki yetmişliğini ortaya koymak ve soranlara fetva vermekle beraber İzzeddin İbn Abdüsselâm Mısır'a gelip yerleşince ona duyduğu saygıdan dolayı bir daha fetva vermedi. 4 Zilkade 656'da (2 Kasım 1258) Kahire'de Kâmilîyye Dârülhadisi'nde vefat eden Münzirî, Mukattam tepesinin eteklerinde (Karâfe) defnedildi (ölümü üzerine yazılan mersiyeler için bk. Yûnîni, I, 250-253). Yaşadığı yüzyılın en meşhur hadis hâfızı kabul edilen Münzirî hadislerin sahih ve mevzû olanları ile hadislerdeki gizli kusurları (illet), müşkülleri bilmede, ihtiva ettiği hükümleri anlamada, mânasındaki incelikleri kavramada, râvilerin cerh ve ta'dilî ile onları tanımada üstün bir yere sahipti. Zehebî yaşadığı devirde ondan daha güçlü bir hadis hâfızının bulunmadığını, İbn Dokmak da devrinin hadis hâfızı sayıldığını belirtmektedir. Zâhidliğiyle tanınan İbn Dakikül'îd hocası Münzirî'nin ahlâkını överek kendisinin ondan daha âlim, fakat onun kendisinden daha zâhid olduğunu söylemekte, Zehebî ve Tâceddin es-Sübkî gibi biyografi yazarları da onun bu yönüne özellikle işaret etmektedir. Münzirî'nin genç yaşta ölen oğlu Muhammed de hadis öğrenmek için seyahatler yaparak pek çok hadis yazmıştır.

Eserleri. A) Hadis. 1. et-Tergîb ve't-terhib. İhlâs, ilim, namaz, alım satım, edep, zühd, cennet ve cehennem gibi konularda dinin yapılmasını ve yapılmamasını istediği şeylere dair hadislerin genellikle *Kütüb-i Sitte*, İmam Mâlik'in *el-Muvatta'a*ı, İbn Hibbân ve İbn Huzeyme'nin *eş-Şâhih*'leri, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin *el-Müsned*'leri, Taberânî'nin üç *Mu'cem*'i ve Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *el-Müstedrek*'i gibi hadis kaynaklarından seçilerek konularına göre yirmi beş bölüm halinde sıralanmasıyla meydana gelmiş olup senedlerde sahâbi dışındaki râviler zikredilmemiştir. Müellif sahih, hasen ve güvenilebilecek zayıflıktaki rivayetleri "an" harfiyle göstermekle yetinmiş, ayrıca hadisin sağlamlık derecesini belirtmemiştir. Zayıf olduğu anlaşılan rivayetleri de "an" harfiyle göstermekle beraber rivayetin sonunda ona ne ölçüde güvenilebileceğine

işaret eden mevkuf, mürsel, münkatî', garîb gibi değerlendirmeler yapmıştır. Mevzû, çok zayıf ve zayıf diye nitelenebilecek rivayetleri de "ruviye" kelimesiyle ifade etmiştir. Eser tertibi, kendine has bir metotla da olsa hadislerin güvenilirlik derecesinin belirtilmesi, az kullanılan bazı kelimelerin açıklanması, tergib ve terhib konusunda mükerrerleriyle birlikte 5472 hadisi ihtiva eden hacimli bir kitap olması gibi sebeplerle İslâm dünyasında şöhret kazanmıştır. Eser üzerinde şerh ve ihtisar türünden çeşitli kitaplar yazılmıştır. Şerhleri arasında Hasan b. Ali el-Feyyûmî (nushaları için bk. Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 627), Menûfî, Muhammed Hayât b. İbrâhim es-Sindî gibi âlimlerin *Şerhu't-Tergîb ve't-terhib*'leri; muhtasarları arasında Ebû Yâsir Muhammed b. Ammâr el-Mısırî'nin *et-Takrîb fi'htisârî't-Tergîb ve't-terhib*, İbnü'd-Deyrî diye anılan Muhammed b. Ebû Bekir es-Safedî'nin *et-Takrîb ilâ kitâbi't-Tergîb ve't-terhib* (nşr. Mustafa Dîb el-Bugâ – Muhammed İsmâ Arrâr, I-II, Dimaşk-Beyrut 1411/1991), İbn Hacer el-Askalânî'nin 855 sahih rivayeti bir araya getirip râvileri hakkındaki görüşlerini kısaca belirttiği *Muhtasarü't-Tergîb ve't-terhib li'l-Münzirî* (nşr. Muhammed Ali Subeyh, Kahire 1352/1933; nşr. Habîburrahman el-A'zamî v.dğr., Bombay 1380/1960; Beyrut 1401/1981, 1407/1987; nşr. Abdullah Haccâc, Kahire 1400/1979, 1402/1981, 1404/1983, 1409/1989; nşr. Muhammed el-Mecdûb, Kahire-Tunus 1400 ve *Tehzibü't-Tergîb ve't-terhib* adıyla, Kahire 1413) adlı eserleri, Bahrak ve Ahmed b. Ali eş-Şerefi ez-Zimârî, Muhammed Yahyâ b. Emân el-Hindî gibi âlimlerin çalışmaları ve Abdülazîz b. Muhammed b. İbrâhim Âlû's-şeyh'in *Kuţûbü's-semer ve 'ukûdud-dürr min kelâmi seyyidi'l-beşer*'i (Riyad 1407/1987), Yûsuf el-Kardâvî'nin notlar ve fihristler ekleyerek hazırladığı *el-Muntekâ min Kitâbi't-Tergîb ve't-terhib li'l-Münzirî'si* (I-II, Devha 1406-1409/1986-1989; Mansûre 1414/1993) anılabilir. Ahmed b. Ebû Bekir el-Bûsîrî *Tuhfetü'l-habîb li'l-habîb bi'z-zevâ'id 'ale't-Tergîb ve't-terhib* adlı eserini, yine kendisine ait *İthâfü'l-hıyere*'den ve Şehredâr b. Şîrûye ed-Deylemî'nin *Müsnedü'l-Firdevs*'inin zevâidinden derlediği hadislerle *et-Tergîb ve't-terhib*'e bir zeyl olarak kaleme almıştır. Nâcî İakabîyla bilinen Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed ed-Dimaşkî, *et-Tergîb ve't-terhib*'de gördüğü bazı hataları esere ilâve ettiği bilgilerle beraber 'Ucâletü'l-ımlâ' li'l-müteyessira mine't-teznîb 'alâ mâ vaqa'a li'l-hâfızı'l-Mün-

zirî mine'l-vehmi ve gayrihî fi kitâbi-hi't-Terğib ve't-terhib adlı eserinde ele almıştır (nşr. Muhammed b. Abdullah b. Ali el-Kannâs – İbrâhîm b. Hammâd er-Reyyes, I-V, Riyad 1420/1999). Yûsuf b. İsmâîl en-Nebhânî, *İthâfû'l-müslim bimâ fi't-Terğib ve't-terhib min ehadîsi'l-Buhârî ve Müslim* adlı kitabında Buhârî ve Müslim'den sadece birinin tahrîc ettiği veya her ikisinin ittifak ettiği 1080 hadisi derlemiştir (nşr. Me'mûn es-Sâğırî, Beyrut-Dimaşk 1411/1991). Nâsirüddin el-Elbânî, *Şaḥîḥu't-Terğib ve't-terhib* ile (I-II, Beyrut 1402/1982, 1406/1986; Riyad 1408/1988; I-III, 1421/2000) *Za'î-fû't-Terğib ve't-terhib* (I-II, Riyad 1421/2000) adlı çalışmalarını kaleme almıştır. *et-Terğib ve't-terhib* ilk defa *Miškâtü'l-Meşâbih*'in kenarında basılmış (Delhi 1217), daha sonra müstakil neşirleri yapılmıştır (Dehli 1300; I-II, Kahire 1324-1326/1906-1908; nşr. Mustafa Amâre, I-V, Kahire 1346, 1352, 1373, 1388/1968; I-IV, Beyrut-Riyad 1401/1981; I-IV, Beyrut 1405; nşr. Muhammed Halîl Herrâs, I-II, Kahire 1390/1970, 1397/1977; nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, I-VI, Kahire 1373, 1379/1960, 1381/1962, 1399/1979). Eseri Ahmet Muhtar Büyükçınar, Ahmet Arpa, Durak Pasmaz ve Abdullah Yücel'den oluşan bir heyet Türkçe'ye tercüme etmiş (I-VII, İstanbul 1984), fihristini de Mustafa Amâre neşirini esas alarak Hâlid Abdurrahman el-Ak, Muhammed İdrîs ve Hamdî Zemzem *Fehârisü't-Terğib ve't-terhib* adıyla (Dimaşk-Beyrut 1409/1988), Adnân Muhammed Ar'ûr da *Fehârisü Kitâbi't-Terğib ve't-terhib* adıyla (Riyad 1410/1989) hazırlamışlardır. 2. *Muhtaşaru Şaḥîḥi Müslim (el-Câmî'u'l-mu'lim bi-makâşidi Câmî'i Müslim)*. Sıddık Hasan Han'ın *es-Sirâcü'l-vehhâc min keşfi meṭâlibi Şaḥîḥi Müslim b. Haccâc* adlı Arapça şerhiyle birlikte basılmış (Bhopal 1302), eseri ayrıca Nâsirüddin el-Elbânî (I-II, Küveyt 1389/1969; Beyrut 1393/1973; Beyrut-Dimaşk 1407/1987, 6. bs.; Riyad 1414/1994) ve Ali Abdullah ed-Demecân (?) *Eḥâdis muhtâra sehletü'l-hıfz ve'l-ibâre: min Muhtaşari Şaḥîḥi Müslim* adıyla (Riyad 1416/1996) yayımlamıştır. 3. *Muhtaşaru Süneni Ebî Dâvûd (el-Müctebâ mine's-sünen)*. Münzirî bu çalışmasını *Sünenü Ebî Dâvûd*'un Lû'lûî nüshasını esas alarak yapmış, her hadisin *Kütüb-i Sitte*'de bulunduğu yerleri göstermiş, hadiste tenkit edilecek bir taraf varsa sağlamlik derecesini de belirtmiştir. Kitap, Ahmed Muhammed Şâkir ve Muhammed Hâmid el-Fikî tarafından Hattâbî'nin *Me'âlimü's-*

sünen ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Tehzib'i* ile birlikte yayımlanmıştır (I-VIII, Kahire 1367-1369). Münzirî, *Sünenü Ebî Dâvûd*'da gördüğü bazı hataları *Şerḥu's-Sünen (Hâşiyetü's-Sünen)* adlı küçük hacimli çalışmasında tashih etmiştir (nşr. Telattuf Hüseyin el-Azîm, Dehli, ts. [el-Matbau'l-Ensârî], taşbaskı). 4. *Cevâbü'l-hâfız Ebî Muhammed 'Abdîl'azîm el-Münzirî el-Mısrî 'an es'ile fi'l-cerḥ ve't-ta'dil*. Eseri Abdülfettâh Ebû Gude Ümerâ'ü'l-mü'minîn *fi'l-hadîs* adlı çalışmasıyla birlikte yayımlamıştır (Halep 1411). Münzirî'nin *Risâle fi'l-cerḥ ve't-ta'dil* adıyla neşredilen eseri de bu olmalıdır (Küveyt 1406). 5. *Erba'üne ḥadîşen fi'sṭinâ'i'l-ma'rûf beyne'l-müslimîne ve kazâ'i ḥavâ'icihim*. Büyük ilgi gören eserdeki hadislerin kaynağı gösterilmediği için Kâdîlkudât Sadreddin Muhammed b. İbrâhîm el-Münâvî es-Sülemî bunları tahrîc etmiştir (Yûsuf b. İsmâîl en-Nebhânî'nin *Mecmû'u'l-erba'ine erba'in min eḥâdisi seyyidi'l-mürselin* ile birlikte, Kahire 1372/1952, s. 341-355; nşr. Semîr Tâhâ el-Meczûb, Beyrut 1406/1986, 2. bs.; nşr. Sâlim b. Ahmed b. Abdülhâdî es-Selîfî, Kahire 1408/1988; nşr. Ahmed Mustafa et-Tahtâvî, Kahire 1995). Ebû Zeyd es-Seâlibî, Münzirî'nin bu eserini *el-Envârü'l-muḍî'e fi'l-cem' beyne's-şer'i'a ve'l-hakîka* adlı çalışmasının baş tarafına koymuş, onu hem tahrîc ve ihtisar hem de hadislerini benzer rivayetlerle takviye ve şerhetmiştir (nşr. Muhammed b. Tâvî et-Tancî, Rabat 1382/1962). Ebû Abdullah es-Sülemî de eserdeki hadisleri tahrîc etmiş ve bir o kadar daha hadis eklemiştir (nşr. Muhammed Abdürrezzâk Hamza, Cidde, ts. [Dârü'l-İsfahânî]). Abdurrahman b. Sâdık Avn kitabı not ve açıklamalarla birlikte *el-Erba'üne'l-Münzirîyye fi'sṭinâ'i'l-ma'rûf ile'l-müslimîn* (Tunus 1982), Muhammed Abdülmün'im el-Hafâcî de *Miškâtü'l-yakîn fi eḥâdisi seyyidi'l-mürselin* (Kahire, ts. [Mektebetü'l-Kâhire]) adıyla yayımlamıştır. Münzirî'nin *Erba'üne ḥadîşen fi fazli kazâ'i'l-ḥavâ'ic* ismiyle anılan eseri de bu olmalıdır. 6. *Şerḥu'l-Erba'în* (nşr. Zuhûr Ahmed Zuhûr, Lahor 1980). 7. *Kifâyetü't-te'abbüd (müte'abbid) ve tuḥfetü't-tezeḥhid (mütezeḥhid)*. Namaz, oruç, sadaka, dua ve zikirle ilgili bazı rivayetleri ihtiva etmektedir (*Mecmû'atü'r-resâ'ilü'l-müniriyye* içerisinde; Kahire 1346, III, 66-83; Kahire 1357/1938; nşr. Yûsuf Abdülganî Abdullah, Beyrut 1407/1987; nşr. Mecdî es-Seyyid İbrâhîm, Bulak 1407/1987; nşr. Mahmûd Nassâr, Kahire 1988; nşr. Âdil Ebû'l-Muâṭî, Kahire 1408/1988; nşr. Ali Ha-

san Ali Abdülhamîd, Amman 1410/1989). 8. *Erba'üne ḥadîş fi talebi'l-ilm (Erba'üne ḥadîşen fi fazli'l-ilm ve'l-Kur'ân ve'z-zikr ve'l-kelâm ve's-selâm)* (Beyazıt Devlet Ktp., nr. 892, vr. 16-66). 9. *Erba'üne ḥadîşen fi'l-aḥkâm mimmâ revâhü's-Şeyḥân ev eḥadühümâ (el-Erba'üne'l-aḥkâmiyye)* (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Hadis, nr. 533, vr. 12-17). Kaynaklarda Münzirî'nin hadisle ilgili şu eserleri de zikredilmektedir: *Erba'üne ḥadîşen fi hidâyetil-insân li-fazli ṭâ'atil-imâm ve'n-nedâ ve'l-iḥsân*, *el-Emâlî fi'l-hadîs (Hediyetü'l-ârifin*, I, 586), *el-Fevâ'idü's-seferiyye fi'l-hadîs (a.g.e., a.y.)*, *Cüz'ü'l-Münzirî (Keşfü'z-zunûn*, I, 589), *Cüz' fihî ḥadîşü "eṭ-ṭuhûru şaṭrû'l-îmân"*, *el-Cem' beyne's-Şaḥîḥayn*, *Zevâlû'z-zame' fi zikri men isteğâse bi-Resûlillâhi mine's-şiddeti ve'l-'ama'* (*Hediyetü'l-ârifin*, I, 586), *Şaḥîḥu'l-Münzirî*, *'Amelü'l-yevm ve'l-leyle*, *Mecâlis (Meclis) fi şavmi yevmi 'âşûrâ'* (Brockelmann, GAL, I, 453), *Muhtaşaru Süneni'l-Haṭîb el-Bağdâdî*, *el-Muvâfaḳât* (Zehebî, âlî isnadın kısımlarından olan muvâfakata dair bu eserin bir cilt olduğunu söylemektedir). Münzirî'nin ayrıca bazı hocalarına ait eserleri tahrîc ettiği bilinmektedir.

B) Tarih. 1. (*ez-Zeyl ve'*) *et-Tekmilê li-Vefeyâtü'n-naḳale*. Hocası İbnü'l-Mufaddal'ın 581 (1185) yılına kadar olan vefeyâtı kapsayan *Vefeyâtü'n-naḳale (Ṭabakâtü'l-erba'în)* adlı eserinin zeyli olup 581-642 (1185-1244) yılları arasında yaşayan 3200 kişinin biyografisini içine almaktadır. Gün, ay, yıl esasına titizlikle uyularak kaleme alınan ve yaklaşık altmış cüzden meydana gelen kitabın birinci cüzü mevcut olmadığından müellifin önsözü ile kırk altı biyografiyi ihtiva eden bu cüz dışında kalan eseri Beşşâr Avvâd Ma'rûf yayımlamıştır (I-IV, Necef 1388-1391/1968-1971; V-VI, Kahire 1395-1396/1975-1976; I-IV, Beyrut 1401/1981, 1405/1984). 2. *el-Mu'cemü'l-mütercim*. Müellifin bu eserinin hocalarının hayatını oldukça geniş bir şekilde ele aldığı ve bir cilt (on sekiz cüz) hacminde olduğu belirtilmiştir. Münzirî'nin tarihle ilgili diğer eserleri de şunlardır: *Telḥîşü's-Sireti'n-nebeviyye* (Brockelmann, GAL Suppl., I, 627), *Muhtaşaru Muhtaşari'l-İstî'âb* (Kettânî, s. 413), *Târiḥu men deḥale Mısr (Târiḥu Mısr)*, *el-İ'lâm bi-aḥbâri şeyḥi'l-Buhârî Muhammed b. Selâm*, *Tercemetü Ebî Bekr eṭ-Turtûşî*. Bunların dışında müellifin *Şerḥu't-Tenbih li-Ebî İshâk eş-Şirâzi* ve *el-Hıldâfiyyât ve meḫâhibü's-selef* adlı eserlerinin bulunduğu kaydedilmektedir.

Beşşâr Avvâd Ma'rûf'un *el-Münzirî ve kitâbühü't-Tekmilê li-Vefeyâtî'n-nekale* adlı bir çalışması bulunmaktadır (Necef 1388/1968). Ebû Esmâ Mâcid b. Muhammed b. Ebî'l-Leyl, Münzirî'nin râvilerle ilgili değerlendirmelerini *er-Ricâlü'l-lezîne tekelleme 'aleyhim el-hâfız el-Münzirî cerhan ve ta'dilen fi kitâbihi't-Tergîb ve't-terhib* adıyla bir araya getirmiş ve üzerine notlar eklemiştir (Kahire 1410).

BİBLİYOGRAFYA :

Münzirî, *Cevâbü'l-hâfız Ebî Muhammed 'Abdil'azîm el-Münzirî el-Mısrî* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Halep 1411, neşredenin girişi, s. 20-34; Yûnînî, *Ẓeylû Mir'âti'z-zamân*, Haydarâbâd 1374/1954, I, 248-253; İbn Abdülhâdî, *'Ülemâ'ü'l-hadîs*, IV, 221-222; Zehabî, *Tezkiretül-huffâz*, IV, 1436-1439; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ'*, XXIII, 319-324; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 366-367; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), VIII, 259-261; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 212; *Keşfü'z-zunûn*, I, 128, 400, 490, 558, 589; II, 1004, 1172, 1735, 1737, 2020; Brockelmann, *GAL*, I, 452-453; *Suppl.*, I, 627; *Hedîyyetü'l-'ârifin*, I, 586; Elbânî, *Mahtûât*, s. 413-414; Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, *İbn Hacer el-'Askalânî*, Bağdad 1978, I, 463-464; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), IV, 30; Şâkir Mustafa, *et-Târihu'l-'Arabî ve'l-mü'errihûn*, Beyrut 1990, III, 105-109; Cezzâr, *Medâhilü'l-mü'ellifin*, III, 1363-1364; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 3, 4, 82, 212, 221, 267, 348, 359, 384, 403, 413, 426, 427; Sâlihiyye, *el-Mu'cemü'l-ş-şâmil*, V, 171-173; Ebû Muhammed Abdülmehdî b. Abdülkâdir Abdülhâdî, *Turuğu tahrici hadîsi Resûlillâh*, Kahire, ts. (Darü'l-i'tisâm), s. 215-217; Cl. Gilliot, "Textes arabes anciens édités en Egypte au cours des années 1994 à 1996", *MIDEO*, XXIII (1997), s. 345-347.

M. YAŞAR KANDEMİR

MÜRÂÂT-İ HİLÂF (مرآة الخلاف)

Meşrû bir gerekçeye dayanarak karşı görüşün deliline göre amel etme anlamında Mâlikî fıkıh usulü terimi.

Sözlükte, "görüş ayrılığını / farklı görüşleri dikkate almak" anlamına gelen *mürââtü'l-hilâf* terkibi Mâlikî mezhebinde, fakihin ihtilâflı bir meselede meşrû bir gerekçeye dayalı olarak kendi delilinin gerekçine muhalif bir görüşün deliliyle amel etmesini ifade eder. Mürâât-ı hilâfın Mâlikî kaynaklarında tanımlanıp kavramsal çerçevesinin belirlenmesi, ileriki dönemlerde Kuzey Afrika ve Endülüs Mâlikî hukuk muhitinin fıkıh âlimlerince gerçekleştirilmiş olmakla birlikte bu yönetime göre hüküm verilmesine bizzat İmam Mâlik'in ictihadlarında rastlandığı ileri sürülmüştür. Meselâ "velilerin velâyetleri altındaki kadınları karşılıklı olarak kendileri veya yakınları-

la mehir hakkını ortadan kaldıracak şekilde evlendirmeleri" mânasına gelen şigâr nikâhı Hz. Peygamber tarafından yasaklandığı için (Buhârî, "Nikâh", 28; Müslim, "Nikâh", 57-62), Mâlik'in benimsediği kurala göre nasla yasaklanan böyle bir akde zıfâf öncesi ve sonrasında fâsîd nikâh hükmünün uygulanması, dolayısıyla miras vb. hukukî sonuçların bağlanmaması gerekir (Sahnûn, III, 152-155). Hanefî mezhebine göre ise hadisteki yasak kerâhiyet ifade ettiği ve yasağın asıl hedefi mehir hakkını iptal edici bir tasarrufu önlemek olduğundan şigâr nikâhı geçerli sayılıp mehir ödenmesine hükmedilir; dolayısıyla buna miras vb. sahih evliliğin hukukî sonuçları bağlanır. Mâlik de bu meselede kendi kuralına bağlı kalmayıp karşı görüşün deliline uymuş ve bunun gereği olan sonuçları kabul etmiştir.

Mâlikî fıkıhında zamanla müstakil bir delil gibi düşünülen mürâât-ı hilâf hakkındaki özel çalışmasında Saîdî, bununla ilgili ilk tanımın Tunuslu Mâlikî fakihî İbn Abdüsselâm el-Hewârî'ye ait olduğunu belirtir ve başka tariflere de yer verdikten sonra konuyla ilgili bir doktor çalışması yapan Muhammed Hasan Hattâb'ın "meşrû bir gerekçeye dayanılarak karşı görüşün dikkate alınması" şeklindeki tanımını tercihe şayan bulur (*Mürâ'âtü'l-hilâf*, s. 67-85; Şâtîbî'nin bazı ünlü Mâlikî âlimleriyle yaptığı yazışmalarda geçen tanımlar için bk. Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, IV, 151-152; el-İ'tisâm, II, 172; Venşerîsî, VI, 378, 387-388). Buna göre mürâât-ı hilâf delilinden söz edilebilmesi için şu unsurların bulunması gerekir: Fakihin mesele hakkındaki asıl görüşü, fakihin intikal ettiği muhalif görüş, muhalif görüşü dikkate almayı icap ettiren meşrû gerekçe. Öncelikle dinin kendi içinde çelişmez oluşu, bakiş açılarında farklılık bulunsa bile ana kaynaklar ve ulaşmak istedikleri sonuç bakımından bütün müctehidlerin ortak bir çerçeve içinde faaliyet göstermeleri bu hususta genel bir gerekçe oluşturmaktadır. Gerek Mâlikî mezhebine gerekse diğer mezheplere ait eserlerin incelenmesi sonucunda özel meşruiyet gerekçelerinin de ihtiyat ve kolaylaştırma ilkelerinde toplanabileceği anlaşılmaktadır. Kavâid ve usul eserlerinde dağınık biçimde de olsa mürâât-ı hilâf deliline başvurma şartları ele alınmaktadır. Bunları şöylece özetlemek mümkündür: 1. Karşı görüşün meşhur yani delilinin güçlü olması. 2. Karşı görüşün dayandığı delilin sabit sünnetle aykırı bulunmaması. 3. Bu delilin gerekçine uyma sonucunda ortaya çıkan hükmün icmâa aykırılık taşıyamaması. 4. Mürâât-ı hilâfa başvurma bir başka ihtilâfa yol açmaması. 5. Bu delile başvuran fakihin, bunun mefseleti giderme ve maslahatı temin etme amacıyla ve zaruret halleriyle sınırlı olduğunu göz ardı etmemesi, dolayısıyla fakihin kendi mezhebinin tamamıyla terketmemesi gerekmektedir (Yahyâ Saîdî, s. 95-128).

Mürâât-ı hilâfa ilgili örnekler ve bu konuda yapılan açıklamalar incelendiğinde bu delilin, bir meselede fakihin kendi görüşüne göre hüküm vermesi halinde maslahat prensibiyle bağdaşmayacak bir zararın ortaya çıkacağını, fakat aynı meselede başka bir görüşün uygulanması durumunda bunun söz konusu olmayacağını tesbit etmesi üzerine o görüşü esas alarak zararı izâle etme düşüncesine dayandığı anlaşılmaktadır. Meselâ bir hadiste, velisinin izni olmaksızın evlenen kadının nikâhının bâtıl olduğu belirtildiğinden (İbn Mâce, "Nikâh", 15; Tirmizî, "Nikâh", 14) Mâlikî mezhebinde böyle bir akid geçersizdir; dolayısıyla karı-koca ilişkisi yaşanmış olsa bile buna sahih nikâha ait sonuçların bağlanmaması gerekir. Fakat bu hükmün ortaya çıkaracağı mefselet göz önüne alınarak zıfâf sonrasında nikâhın feshine gidilmeyeceği ve buna mirasçılık ve doğacak çocuğun nesebinin sabit olması gibi hukukî sonuçların bağlanacağı yönündeki karşı görüşe uyulmuştur (Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, IV, 204). Ancak mürâât-ı hilâfın ele alındığı eserlerde bu delilin mahiyetinin, özellikle deliller arasında tercihte bulunma ve deliller arasını uzlaştırma (cem') metotlarıyla ilişkisinin yeterince açıklığa kavuşturulmadığı görülmektedir (bu konudaki bazı izahlar ve Şâtîbî'nin tartışmaya açtığı noktalar için bk. a.g.e., IV, 150-154, 202-205; Venşerîsî, VI, 367, 379; Yahyâ Saîdî, s. 85-94; Kılıç, V/2 [2005] s. 69-72). Şâtîbî, *el-İ'tisâm* adlı eserinde üçüncü şahıslara nisbet ettiği bir anlatım içinde mürâât-ı hilâfın istihsan türlerinden sayıldığını ifade etmekle birlikte (II, 171), *el-Muvâfakât*'ta mürâât-ı hilâfı ve istihsanı fiillerin ortaya çıkardığı sonuçların maslahat ve mefselet dengesi açısından değerlendirilmesiyle ilgili "meâlât" ana başlığı altındaki kaideler arasında ayrı ayrı incelemektedir (IV, 194, 202, 205).

Bazı çağdaş müellifler, bir kısım Mâlikî kaynaklarından yola çıkarak İmam Mâlik ile öğrencileri İbnü'l-Kâsım ve Muhammed b. Beşîr başta olmak üzere çoğunluğun mürâât-ı hilâfı müstakil fer'î bir delil olarak kabul ettiğinden, Kâdî İyâz, Ebû İmrân el-Fâsî ve Ebû'l-Hasan el-Lahmî'nin ise